

ОЛЕКСАНДР ЗАЙЦЕВ

Український католицький університет

ORCID: 0000-0002-9663-6008

zaytsev@ucu.edu.ua

**ПОЛЬЩА І ПОЛЯКИ
В ПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ ОУН (1929–1942):
ДО ПИТАННЯ ПРО ГЕНЕЗУ
«АНТИПОЛЬСЬКОЇ АКЦІЇ» УПА¹**

**Poland and Poles in the Political Strategy of the Organisation
of Ukrainian Nationalists from 1929 to 1942:
The Genesis of the Ukrainian Insurgent Army's 'Anti-Polish Action'**

In the 1930s, the political strategy implemented by the Organisation of Ukrainian Nationalists (OUN) contained various projects for solving the 'Polish question' during the future national revolution: from the forced repatriation of colonists resettled in Volhynia and Eastern Galicia in the 1920s and 1930s to the 'final solution' of the question by exterminating some of the Poles and expelling the rest to their ethnic lands. The last concept, proposed by Mykhailo Kolodzins'kyi, was supported by the most radical group of OUN activists. At first, they had no decisive influence on decision-making. After the outbreak of World War II, a series of events led to the strengthening of the OUN's radical wing. The turning point was the proposal by the military referents of the OUN(b) at the end of 1942 to carry out the forced eviction of Poles during future general mobilisation. At the beginning of 1943, the concept of 'cleansing the territory' of the Polish population finally prevailed in the Volhynian leadership of the OUN(b).

Keywords: Organisation of Ukrainian Nationalists, political strategy, Ukrainian-Polish relations, Mykhailo Kolodzins'kyi, World War II, Banderites, anti-Polish action.

¹ Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą «DIALOG» w latach 2019–2022.

Наприкінці 1930-х років, коли Європа невідворотно наближалася до війни, Організація українських націоналістів² готувалася до повстання для здобуття незалежності. У цей час воєнний теоретик ОУН Михайло Колодзінський написав свою найбільшу працю – «Воєнну доктрину українських націоналістів», у якій, між іншим, читаємо таке:

Наше повстання не має тільки за завдання зміну політичного устрою. Воно мусить вичистити Україну з чужого, ворожого елемента й з недоброго власного, рідного. Тільки під час повстання буде нагода вимести буквально до останньої ноги польський елемент із З[ахідних] У[країнських] З[емель] і в цей спосіб закінчити польські претенсії про польський характер цих земель. Польський елемент, що буде чинно ставити спротив мусить улягти в боротьбі, а решту треба зтероризувати й примусити до втечі за Вислу. Бо не можна до цього допустити, щоб по здобуттю З.У.З., польський елемент міг тут жити побіч Українців. З.У.З. в будучій Українській Державі має бути чистий під національним оглядом, бо ці землі мають особливе значіння для будучої Української держави, й тому не буде часу на боротьбу з польським елементом, якщо би такий ще вийшов нерозтросчений зовсім з повстання. [...] Треба пам'ятати, що чим більше пропаде під час повстання ворожого елемента, тим легше буде відбуватися будова Української держави й тим сильнішою вона буде³.

Читаючи цей уривок, важко позбутися враження, що перед нами інструкція, якою керувалися командири УПА, починаючи в 1943 р. «антипольську акцію» на Волині. Та чи справді план цієї акції існував уже наприкінці 1930-х і ОУН лише чекала слушного часу, щоб його втілити?

Питання про витоки польсько-українського конфлікту часів Другої світової війни залишається одним із найбільш дискусійних в історіографії. Деякі автори виводять його причини безпосередньо з ідеології українського інтегрального націоналізму, доводячи, що вона була засадничо антипольською і що мету усунення всіх

² Про Організацію українських націоналістів (ОУН) див. зокрема: R. Wysocki, *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939: geneza, struktura, program, ideologia*, Lublin 2003; П. Мірчук, *Напис історії ОУН, 1920–1939 роки*, вид. 3-тє, Київ 2007 (це видання містить коментарі й додатки, написані сучасними істориками); F. Bruder, *“Den Ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!”: Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN). 1929–1948*, Berlin 2007; D. Svoboda, *Jablko z oceli: Zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálního nacionalismu v letech 1920–1939*, Praha 2021. У цих монографіях міститься, зокрема, детальний аналіз практичної діяльності ОУН щодо Польщі і поляків, проте питанням розробки відповідної стратегії приділено менше уваги.

³ М. Колодзінський, *Націоналістичне повстання: Розділ із праці «Воєнна доктрина українських націоналістів»* (публікація та коментарі О. Зайцева), „Україна модерна” 2013, ч. 20, с. 266.

поляків з українських земель, не зупиняючись перед фізичним винищенням, ОУН сформулювала ще у 1930-х рр. чи навіть у 1929 р.⁴ Приміром, Віктор Поліщук твердив, що завдання повного усунення всіх поляків з українських земель нібито поставив уже перший Конгрес українських націоналістів 1929 р. У такий спосіб автор інтерпретував слова зі звернення Конгресу про «повне усунення всіх окупантів з українських земель». Слово «усунення» він тлумачив як фізичне знищення, а під окупантами начебто малися на увазі не державні структури, а всі поляки та інші представники ворожих націй⁵. У 2008 р. цю тезу повторили прокурори польського Інституту національної пам'яті Пшемислав Мішко та Кшиштоф Матковський, які розцінили згадані слова зі звернення Конгресу ОУН як «генеральну директиву» про повне винищення поляків, «для реалізації якої очікували тільки відповідного моменту. Догідну ситуацію створив вибух Другої світової війни»⁶.

Інші дослідники категорично заперечують подібні погляди. Так, Володимир В'ятрович пише: «Виступи ОУН проти Польщі були передусім виявом антиокупаційної боротьби, а не антипольської. Конкретні акції [...] спрямовувалися проти представників окупаційного режиму та його структур, а не проти польського народу»⁷. На думку В'ятровича, в ОУН і керівництві УПА ніколи не було ідеї «остаточного вирішення польського питання» шляхом винищення польського населення, а масова загибель цивільних поляків і українців була неминучим побічним ефектом «українсько-польської війни», яку він датує 1942–1947 роками⁸.

Польські й частина українських дослідників наполягають на організованому і планомірному характері антипольської акції

⁴ W. Poliszczuk, *Źródła zbrodni OUN i UPA*, Toronto 2003 (= *Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu*, t. I); R. Szawłowski, *Przedmowa*, w: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945*, t. 1, Warszawa 2000, s. 11–22; L. Kulińska, *Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939*, Kraków 2009.

⁵ W. Poliszczuk, *Gorzka prawda: Zbrodnicość OUN–UPA (spowiedź Ukraińca)*, Toronto; Warszawa; Kijów 1995, s. 255–256. Пор. *Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: документи і матеріали*, упор. В. Муравський, Львів 2006, с. 295.

⁶ P. Miszko, K. Matkowski, *Zbrodnie ludobójstwa popełnione przez nacjonalistów ukraińskich w Małopolsce Wschodniej w latach 1939–1945 na osobach narodowości polskiej – w świetle śledztw OKŚZpNP we Wrocławiu*, w: *Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN*, t. 2: *Ludobójstwo*, red. R. Ignatiew, A. Kura, Warszawa 2008, s. 52.

⁷ В. В'ятрович, *Друга польсько-українська війна. 1942–1947*, вид. 2-е, Київ 2012, с. 51.

⁸ *Ibidem*, особливо с. 112–124.

УПА, однак і серед них немає згоди щодо того, коли саме з'явилися відповідні плани. Наприклад, Ігор Ільюшин, погоджуючись із тим, що «деполонізаційна» акція на Волині стала результатом рішення керівництва бандерівської ОУН, вважає, що воно визріло безпосередньо перед її проведенням як реакція на позицію польського емігрантського уряду та діяльність місцевих поляків⁹.

Нові дискусії викликало введення в науковий обіг «Воєнної доктрини українських націоналістів» Михайла Колодзінського, яку я виявив в Архіві ОУН у Києві 2010 році¹⁰. Деякі її фрагменти, в яких ішлося про ставлення до етнічних меншин під час націоналістичного повстання, зокрема про намір вимести «до останньої ноги» поляків із західноукраїнських земель, наштовхували на думку, що план антипольської акції існував уже в 1938р., коли Колодзінський закінчував свою працю. Втім, публікуючи центральний розділ «Воєнної доктрини»¹¹, я застерігав, що не варто поспішати з висновком, що ОУН вже тоді мала чіткий план етнічної чистки і лише чекала слушної нагоди, адже невідомо, чи поділяли погляди Колодзінського інші керівні діячі ОУН¹².

Набагато далі пішов у своїх висновках Іжегож Мотика. «План Михайла Колодзінського» отримав ключову роль у його монографії «Волинь '43», недаремно книжка починається з розділу з такою назвою. На думку Мотики, погляди автора «Воєнної доктрини» зустріли схвалення значної частини членів ОУН. Одним із них був керівник ОУН (бандерівців) на Волині і перший командувач бандерівської УПА Дмитро Клячківський («Клим Савур»), який наприкінці 1942 р., виконуючи постанову керівництва ОУН(б) про «виселення» поляків, вирішив реалізувати концепцію Колодзінського – організацію режисованого і контрольованого ОУН «селянського бунту». У інтерпретації Мотики, ціла «антипольська акція», яку організували Клячківський на Волині, а згодом Роман Шухевич («Тарас Чупринка») в Галичині, була здійсненням плану Колодзінського. Саме в його «Воєнній доктрині» історик знаходить пояснення надзвичайної жорстокості, якою ця акція

⁹ І. І. Ільюшин, *Бойові дії ОУН і УПА на антипольському фронті*, в: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: історичні нариси*, відп. ред. С. В. Кульчицький, Київ 2005, с. 294.

¹⁰ Архів ОУН у Києві, ф. 1, оп. 2, спр. 466, арк. 1–196. Повністю опубліковано у виданні: М. Колодзінський, *Воєнна доктрина українських націоналістів*, Київ 2019.

¹¹ М. Колодзінський, *Націоналістичне повстання...*, с. 257–295.

¹² О. Зайцев, *Воєнна доктрина Михайла Колодзінського*, „Україна модерна” 2013, ч. 20, с. 251.

супроводжувалась: це була не стихійна жорстокість селян, спричинена ненавистю до гнобителів, а наперед продуманий елемент розробленої Колодзінським стратегії націоналістичного повстання. Пояснювальна схема Мотики досить струнка, проте її слабким місцем є умоглядність: історик обґрунтовує її не новими джерелами, які підтверджували б вирішальну роль «плану Колодзінського», а суто логічними припущеннями та аналогіями з діяльністю хорватських усташів¹³.

Цю версію рішуче заперечує В. В'ятрович:

Немає підстав вважати, що запропонована Колодзінським концепція мала визначальний вплив на подальше формування ставлення ОУН до поляків. Судячи з того, що цю роботу ніколи не видавали навіть маленьким накладом (вона так і залишилася в єдиному екземплярі), не цитували пізніше ні ідеологи, ні керівники націоналістичного підпілля, що не видно спроб її практичного втілення ані під час повстання 1939-го, ані 1941-го, вона була маловідомою (або й узагалі невідомою) для більшості членів ОУН¹⁴.

Отже, кілька питань залишаються дискусійними. Чи існували в ОУН ще перед вибухом Другої світової війни плани проведення широкомасштабної збройної антипольської акції з метою очищення західноукраїнських земель від поляків? Як визрівало рішення про цю акцію в умовах війни? Чи була вона спонтанною відповіддю на дії польських політичних і військових чинників, чи її обговорювали й готували заздалегідь?

Щоб відповісти на ці запитання, необхідно розглянути політичну стратегію ОУН¹⁵ щодо Польщі і поляків від заснування організації до кінця 1942 р., коли в документах ОУН(б) вперше з'являється теза про повне «виселення» поляків з українських земель. Під політичною стратегією в цій статті я матиму на увазі план діяльності, спрямованої на досягнення довгострокових політичних цілей шляхом оптимального використання наявних ресурсів. Іншими словами, політична стратегія – це конкретизація

¹³ G. Motyka, *Wotyń*, 43: *ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna*, Kraków 2016.

¹⁴ В. В'ятрович, *За лаштунками «Волині-43»: Невідома польсько-українська війна*, Харків 2016, с. 31; його ж, *Польське питання в ідеології та програмі ОУН*, Український інститут національної пам'яті. https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/ideologia_viatrovych.pdf [дата звернення 23.02.2023].

¹⁵ Після розколу 1940 р. існували дві ОУН – під проводом Андрія Мельника (мельниківці, або ОУН(м)), та Степана Бандери (бандерівці, або ОУН(б)). До кінця 1942 р. політична стратегія обох організацій щодо Польщі й поляків мало чим відрізнялася, що дозволяє розглянути її в рамках однієї статті.

ідеології в частині, спрямованій на зміну політичної реальності. Її різновидом є воєнно-політична стратегія, яка поєднує суто політичні методи досягнення цілей з воєнними.

Перш за все належить встановити, чи випливали насильницькі дії щодо польського населення з ідеології і програмних засад ОУН. Всупереч твердженням В. Поліщука та його однодумців, у офіційних документах організації немає жодних прямих вказівок щодо необхідності усунення *всіх* поляків з України. Цитати з матеріалів Конгресу українських націоналістів, які наводив Поліщук, не можуть слугувати переконливим доказом. Якщо не виривати цитату із контексту, а уважно прочитати «Звернення Конгресу Українських Націоналістів», стає зрозумілим, у якому значенні засновники ОУН вживали слово «окупанти». У першому абзаці звернення читаємо: «Боротьба Української Нації за незалежність у рр. 1917–[19]20 скінчилася поразкою. Поневолення України змінило лише форму. Кількість окупантів української землі збільшилася»¹⁶. Цілком очевидно, що йшлося не про демографічний приріст польського, російського та румунського населення на українських землях, а про збільшення кількості держав-окупантів з двох (Росія і Австро-Угорщина) до трьох (СРСР, Польща і Румунія) або чотирьох (в ОУН тоді не було єдності, чи розглядати Чехословаччину як окупанта). Отже, «усунення всіх окупантів з українських земель» слід розуміти лише як ліквідацію панування держав-окупантів над цими землями, а не як етнічну чистку.

Вимагаючи «усунення окупантів з українських земель», члени ОУН, як і більшість інших українських націоналістів, не прагнули знищення польської держави, лише вважали, що вона має існувати в етнічних кордонах, позбувшись панування над українськими та білоруськими землями. Загальну думку висловив у Сеймі посол Дмитро Паліїв, який водночас був членом легального Українського національно-демократичного об'єднання і підпільної Української військової організації:

Завтрашня Україна, Україна незалежна й соборна, визнаватиме, що існування незалежної Польщі є необхідністю... Тому ми стоїмо на єдино раціональній позиції, що Польща, якщо хоче існувати, якщо в майбутньому хоче мати підтримку українського народу, може існувати тільки на засаді самовизначення націй. Ми не вороги польської держави, але ми вороги тієї помилки історії, якою є Польща в сьгоднішніх кордонах.¹⁷

¹⁶ Конгрес Українських Націоналістів 1929 р..., с. 295.

¹⁷ *Sprawozdanie stenograficzne z 42 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 31 stycznia 1929 r.*, Warszawa 1929, łam 44–45.

Разом з тим, логіка інтегрального націоналізму – а саме такою була ідеологія ОУН – спонукала трактувати як ворогів усіх членів т. зв. «ворожих націй». Провідні діячі ОУН поділяли тезу інтегрального націоналізму, що боротьба у світі точиться між націями як цілісними спільнотами і що міжнародна солідарність поневолених проти визискувачів є ілюзією. У 1934 р. член Проводу українських націоналістів (ПУН) і редактор журналу «Розбудова нації» Володимир Мартинець писав членові ОУН полковникові Тимошу Омельченку:

У двох Ваших статтях натрапив я на думку, яку не повинні Ви поширювати: мовляв, і українці, і поляки та москалі як народи, є під однаковим кнутом і визиском тих, що володіють над нами (себто влади). Думка небезпечна, бо викликає жалість до «поневолених» москалів і поляків і якусь солідарну ненависть до «правителів», – а по друге невірна: ми українці зазнали гнет усякого рода влад польських і московських [...], всі ті влади – це еманация народів польського і російського [...]. Якраз у відмінність від соціалістів, що проповідують солідарність боротьби проти «влади визискувачів», ми проповідуємо боротьбу з націями ворожими, всіми її членами на всіх ділянках¹⁸.

Звідси випливав погляд, що в ході національної революції слід трактувати як ворогів не лише функціонерів окупаційних режимів, а й усіх поляків, росіян, румунів тощо.

Утім, справа була не лише в ідеології, а й у антипольських настроях значної частини українських мас, що були реакцією на дискримінацію, якої зазнавали українці в Польщі, та на систематичне застосування сили польською владою. І. Мотика зазначає, що «як не парадоксально, союзниками українських націоналістів виявилися ті польські політики, котрі намагалися вирішити національні проблеми II Республіки силоміць»¹⁹. Насильство польської влади виправдовувало в очах українців насильницькі дії українського підпілля.

Існує хибне уявлення, що від самого початку ОУН втілювала в життя добре продуману воєнно-політичну стратегію, частиною якої був терор. На думку Миколи Посівнича, «[п]ершим значним виявом протесту ОУН проти політики польського уряду стала добре підготовлена й проведена Саботажна акція», рішення про яку було

¹⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3833, оп. 3, спр. 1, арк. 78.

¹⁹ І. Мотика, *Від волинської різанини до операції «Вісла»: Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр.*, пер. з пол. А. Павлишина, Київ 2013, с. 15.

«прийняте в червні 1930 року на засіданні ПУНу»²⁰. Справді, хвиля «саботажів» (підпали майна польських власників, руйнування ліній зв'язку тощо), яка прокотилася галицькими селами влітку 1930 р., може видатися початком реалізації стратегії ОУН, спрямованої на підрив польської влади. Однак у дійсності ніякої «добре підготовленої акції» не було, хоч думка про керівну і спрямовуючу роль керівництва ОУН в «саботажній кампанії» 1930 року досить міцно утвердилася в історіографії²¹.

За версію про «саботажну акцію УВО–ОУН» справді промовляють деякі джерела, зокрема заява самої Української військової організації, яка після початку «паціфікації» взяла на себе відповідальність за саботажі²². Однак інші джерела – зізнання заарештованого польською поліцією крайового команданта УВО та крайового провідника ОУН Головінського²³, спогади колишнього бойового референта УВО Зиновія Книша²⁴, а особливо реферат «ОУН на ЗУЗ (1928–1932)» (липень 1932 р.) – рішуче заперечують цю версію. За свідченням автора реферату, члена крайового керівництва ОУН, добре обізнаного з її діяльністю в Галичині²⁵, почин до стихійного руху дало Юнацтво ОУН «кількома самочинними саботажами». Це «розпутало всю пізнішу стихію – вже далеко не юнацьку – але не організовану ні УВО, ні ОУН – саботажну акцію». Далі йде резюме, яке повністю розвіює міф про «добре підготовлену і проведену» акцію ОУН: «Саботажі 1930 року [...] треба визнати рішуче проявом негативним для ОУН на ЗУЗ – як наслідок її неорганізованости, що унеможливило ОУН хоч би в розгарі акції підсунути їй свою програмову плятформу»²⁶.

²⁰ М. Посівнич, *Ставлення ОУН до Польщі в міжвоєнний період*, «Український визвольний рух» 2003, № 2, с. 46; пор. його ж. *Военно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках*, Львів 2010, с. 129.

²¹ Див., наприклад: П. Мірчук, *Нарис історії ОУН, 1920–1939 роки*, с. 183–192; М. Швагуляк, *Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст.*, «Записки Наукового товариства імені Шевченка» 1991, т. 226, с. 115–119; Ґ. Мотика, *Від волинської різанини до операції «Вісла»*, с. 17–18; A. Zięba, *Lobbing dla Ukrainy w Europie międzywojennej: Ukraińskie Biuro Prasowe w Londynie oraz jego konkurenci polityczni (do roku 1932)*, Kraków 2010, s. 321–382.

²² *Частинний виступ УВО*, «Сурма» 1930, ч. 9, с. 1–2.

²³ Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, 1250, s. 107, 118; Державний архів Львівської області, ф. 121, оп. 3, спр. 630, арк. 3–4, 9.

²⁴ З. Книш, *Дух, що тіло рве до бою... (Юліан Головінський, Крайовий Командант У. В. О.)*, Вінніпег 1951, с. 151.

²⁵ Юрій Черченко обґрунтовано припускає, що реферат написав керівник Юнацтва ОУН Іван Габрусевич (Ю. Черченко, *Передмова*, в: *Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів*, т. 2, ч. 1, упор. Ю. Черченко, Київ 2010, с. 10).

²⁶ *Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів*, т. 2, ч. 1, с. 283–285. Детальніше див.: О. Зайцев, *Український інтегральний націоналізм*

Отже, т. зв. «саботажну акцію» самочинно ініціювали керівники Юнацтва ОУН, а далі вона розвивалася стихійно, тож її ніяк не можна вважати реалізацією політичної стратегії ОУН. Зате «саботажі», а ще більше пацифікація, якою відповів на них уряд, стали поштовхом для розробки концепції «перманентної революції», яку висунули члени УВО і ОУН у краї за гарячими слідами драматичних подій 1930 року. Попри схожість назви з відомою теорією Лева Троцького, «перманентна революція» в інтерпретації ідеологів ОУН у краї мала інший зміст. Згідно з цією концепцією, належало безперервними бойовими акціями викликати революційне бродіння в краї, щораз більше втягуючи в революційні лави широкі маси населення: «Лише масовими виступами, що будуть повторюватися, можна піддержати й плекати постійний дух протесту проти окупанта, піддержувати ненависть до ворога та бажання остаточної з ним розправи. **Нарід не сміє звикнути до кайданів, не сміє почуватися в ворожій державі добре**». Така позиція була несумісною з легальною діяльністю, спрямованою на покращення становища українців у межах чужих держав, на мирне співіснування з панівними націями, тому «легальщину» та «реальну політику» поборювали як шкідливу для поневоленого народу: «Ми не можемо дозволити, щоб нація, коли прийде слушний момент до боротьби, до останньої розправи з ворогом, буде нездібна до боротьби. [...] А тому **ми не дамо на поневолених українських землях запанувати мирові**»²⁷.

Автори концепції «перманентної революції» були свідомі того, що бойові виступи спровокують репресії польської влади проти українського населення й коштуватимуть йому численних жертв, але вважали це виправданим: «Ніякі жертви не є завеликі, коли йде про життя і честь нації»²⁸. У брошурі «Наше становище» Крайова ексекютива ОУН проголошувала: якщо для майбутнього добра нації потрібно, щоб навіть половина одного покоління загинули, – вони мусять загинути, але в боротьбі за свободу, а не в кайданах і неволі²⁹. Ще категоричніше згодом висловився

(1920–1930-ті роки): *Нариси інтелектуальної історії*, Київ 2013, с. 251–256; Р. Скакун, «Пацифікація»: польські репресії 1930 року в Галичині, Львів 2012, с. 25–31, 35–37; Р. Висоцький, «Частинний виступ» і «пацифікація» Галичини в 1930 році, в: Р. Висоцький, *Пацифікація Галичини 1930 року: Документи*, т. 1, Львів 2019, с. 18–44.

²⁷ *Перманентна революція*, в: *Український націоналізм: Антологія*, 2-ге вид., т. 1, Київ 2010, с. 110, 112.

²⁸ *Ibidem*, с. 111.

²⁹ *Archiwum Akt Nowych*, Ministerstwo Spraw Zewnętrznych, 2347, s. 28 (автором брошури був Осип Бойдуник).

Михайло Колодзінський: «Великий і здоровий нарід мусить вибороти собі волю або згинути по-геройськи в боротьбі»³⁰.

Поділяючи погляд на поляків як ворожу націю, члени ОУН по-різному бачили мету й засоби боротьби з нею. У 1930-х рр. в організації сформувалися три основні підходи до вирішення «польського питання», що їх умовно можна пов'язати з іменами Дмитра Андрієвського, Миколи Сціборського та Михайла Колодзінського.

Член ПУН Дмитро Андрієвський представляв найбільш поміркований підхід. У рефераті «З[ахідні] У[країнські] З[емлі] в українській визвольній політиці», написаному між 1930 і 1934 роками, він писав, що революційний чин УВО й ОУН здатний «перевиховувати» поляків, примушуючи їх рахуватися з українцями. Врешті-решт, сподівався він, поляки переконуються, що намагання зберегти панування над Західною Україною коштують Польщі надто дорого: «Треба змагати, щоби посідання сих земель для поляків зробилося більш коштовним, як під оглядом матеріальним, так і моральним, більш тяжким і незносним, ніж відступлення від тих земель». Андрієвський уважав за можливе упертою боротьбою спонукати поляків до висновку, що Польщі вигідніше погодитися з втратою західноукраїнських земель, здобувши в особі соборної України противагу російській небезпеці, ніж утримувати їх будь-якою ціною, ризикуючи «затроїти цілий організм польської держави і розвалити її, як то вже було в минулому»³¹.

На відміну від наддніпрянського емігранта Андрієвського, більшість «крайовиків» – галичан, які безпосередньо боролися з польською владою, не вірили в можливість «перевиховання» поляків. Їх підтримував у цьому інший наддніпрянець – член ПУН Микола Сціборський. У книжці «Земельне питання» (1939) він детально обговорив проблему російської, польської та румунської колонізації українських земель і дійшов такого висновку:

До цієї ворожої кольтонізації та її наслідків – націоналістична влада застосовується з найбільш безкомпромісовою рішучістю. Цей чужий паразитарний наріст на нашому національному організмі буде вирваний із корінням. Треба передбачити, що велика частина цих, осівших ув Україні, московсько-польських та інших прихордьків буде матеріально і фізично винищена вже в перших часах революції. Рештки

³⁰ М. Колодзінський, *Націоналістичне повстання...*, с. 261.

³¹ Архів ОУН у Києві, ф. 1, оп. 1, спр. 66, арк. 51, 63.

ворожої колонізації, націоналістична влада зліквідує законодавчо-адміністративним шляхом. [...] Вийняток може бути застосований до тих колоністів (походженням із ворожих Україні національностей), що осіли на наших землях від давніх часів³².

З огляду на цей та інші подібні тексти оунівських теоретиків не витримує критики теза деяких дослідників, що «боротьба проти польської колонізаційної політики не передбачала фізичного знищення осадників»³³. Та все ж Сціборський готовий був зробити виняток для нащадків давніх поселенців, навіть якщо вони належали до «ворожих» націй. У майбутньому вони підлягали асиміляції українською нацією.

Найрадикальніший підхід до вирішення «польського питання» – тотальну етнічну чистку – запропонував Михайло Колодзінський. При читанні його «Военної доктрини» відчувається, що над автором, як і над його соратниками, тяжіла примара катастрофи попередньої спроби здобути незалежність. Колодзінський за всяку ціну прагнув уникнути помилок, які призвели до її поразки. Однією з таких помилок він уважав надто ліберальну, на його думку, політику щодо «ворожих» націй – поляків, євреїв і росіян. «Военна доктрина» передбачала кардинально відмінні заходи. Як видно з наведеного на початку статті фрагменту, «польське питання» належало остаточно вирішити в процесі майбутнього націоналістичного повстання: частину поляків, що чинитиме опір, знищити, а решту терором змусити до втечі на етнічні польські землі.

Цей фрагмент цікавий тим, що пояснює мотиви прихильників силового очищення західноукраїнських земель від поляків. Ці землі розглядали як «П'ємонт» України, який має виконати особливу місію – стати базою для визволення всієї України, а згодом забезпечити її розбудову національно свідомими кадрами. Однак, щоб успішно виконати свою історичну місію, західноукраїнський «П'ємонт» передовсім має бути очищений від представників ворожих націй, які можуть вдарити в спину національній революції. Так міркували діячі радикального крила ОУН, чиї думки висловив автор «Военної доктрини».

Колодзінський не поділяв думки інших українських націоналістів, як-от Палієва чи Андрієвського, про можливість

³² М. Сціборський, *Земельне питання*, Париж 1939, с. 85–86.

³³ М. Посівнич, *Военно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках*, с. 178.

примирення між Україною і Польщею на базі спільних інтересів, якщо остання поступиться українськими землями. «[...] Польща навіть на етнографічних землях буде все для нас другим щодо сили ворогом по Москві», – писав він. Тому автор «Военної доктрини» не виключав можливості нового поділу польської держави, оскільки з геополітичного погляду «Польща є непотрібна держава в Європі, якщо є самостійна Україна»³⁴.

«Военна доктрина» передбачала не тільки виметення «до ноги» польського елемента з західноукраїнських земель, а й часткове винищення інших «ворожих» меншин, особливо євреїв («чим більше загине Жидів під час повстання, тим буде краще для української держави») ³⁵. Загалом праця Колодзінського є чи не найяскравішим свідченням «фашизації», що охопила частину ОУН у 1930-х рр., як під впливом європейських фашистських рухів, так і внаслідок викликів, з якими стикався український націоналістичний рух³⁶.

Наскільки відомою була праця Колодзінського серед членів ОУН? Безперечно, він був не самотнім теоретиком, а виразником світогляду найрадикальнішої частини українських націоналістів³⁷. Як згадував Ярослав Гайвас, ще напередодні нападу Німеччини на Польщу в еміграційному середовищі ОУН у Відні «гаряче дискутовано воєнну доктрину Михайла Колодзінського», однак незабаром дискусії згасли, оскільки Провід українських націоналістів тоді відмовився від ідеї збройного повстання проти Польщі³⁸. У 1940 р. – через рік після загибелі Колодзінського – новостворений Революційний провід ОУН (бандерівці) видав першу частину «Военної доктрини» (близько чверті загального обсягу) циклостильним друком у Кракові під назвою «Українська воєнна доктрина»³⁹. Згодом її не раз передруковували в підпіллі (1944, 1949, 1951), а в 1957 р. перевидали в Торонто накладом Товариств колишніх вояків УПА в Канаді і США⁴⁰. У підпільних

³⁴ М. Колодзінський, *Воєнна доктрина українських націоналістів...*, с. 87.

³⁵ М. Колодзінський, *Націоналістичне повстання...*, с. 289–290.

³⁶ Детальніше див.: О. Зайцев, *ОУН і авторитарно націоналістичні рухи міжвоєнної Європи*, «Український історичний журнал» 2012, № 1, с. 89–101.

³⁷ Див.: В. Кримінський, *Аналіз світогляду радикального крила членів ОУН через призму «воєнної доктрини» Михайла Колодзінського*, «Військово-історичний меридіан: Електронний науковий фаховий журнал» 2019, № 1 (23), с. 51–61. https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/23.05.2019/pdf/VIM_23_2019-51-61.pdf.

³⁸ Я. Гайвас, *Воля ціни не має*, Торонто 1971, с. 265.

³⁹ М. Колодзінський, *Українська воєнна доктрина*, ч. 1, <https://avr.org.ua/viewDoc/16990>.

⁴⁰ *Документи и материалы ОУН по вопросам украинской военной доктрины, об УНРА, о «Народной гвардии», о подготовке к новой войне, о советских партизанах*

виданнях ОУН і УПА інколи наводили більші чи менші цитати з «Української воєнної доктрини»⁴¹, але ніколи – з наступних розділів праці Колодзінського, де йшлося про націоналістичне повстання та політику щодо національних меншин. Немає посилань на ці розділи й у відомих документах ОУН 1941–1943 рр. Постать Колодзінського була популярною в УПА, але шанували його не як автора «Воєнної доктрини», а як героя, який поліг у боротьбі за Карпатську Україну в 1939 р. – саме тому деякі підрозділи УПА носили його ім'я. Отже, не варто перебільшувати вплив радикальних ідей Колодзінського на членів ОУН та вояків УПА – схоже, що з ними було знайоме лише вузьке коло людей, наближених до мельниківського та бандерівського Проводів.

Вибух Другої світової війни дав ОУН шанс перейти до реалізації ключового пункту її воєнно-політичної стратегії – збройного повстання проти Польщі. Це збіглося з намірами нацистів, тим паче, що в перші дні війни, всупереч закликам з боку Німеччини, Сталін не поспішав виконувати секретний протокол до пакту Молотова – Ріббентропа і вводити радянські війська в Польщу. Згідно з зізнаннями офіцера Абверу Ервіна Лахузена на Нюрнберзькому трибуналі, 12 вересня 1939 р. начальникові Абверу Вільгельму Канарісу було доручено викликати в Галичині повстанський рух із метою нищення євреїв і поляків⁴². Після вторгнення Червоної армії у Польщу, яке почалося 17 вересня, від цих планів відмовились. Все ж ОУН у краї вже 9–12 вересня розпочала повстанські дії, намагаючись встановити українську владу в окремих населених пунктах, однак припинила їх із приходом радянських військ⁴³.

Окупація Польщі Німеччиною та СРСР створила нову ситуацію і змусила ОУН внести корективи у свою політичну стратегію.

и советской армии, <https://avr.org.ua/viewDoc/3006>; *Українська воєнна доктрина. І частина. Вступне слово від видавництва про книгу Колодзінського* (1949), <https://avr.org.ua/viewDoc/3007>; [М. Колодзінський,] *Проблема війни та воєнної доктрини в Україні й Європі в минулому* [1951], <https://avr.org.ua/viewDoc/3008>; М. Колодзінський, *Українська воєнна доктрина*, Торонто 1957.

⁴¹ Див. наприклад: М. Колодзінський, *Українська воєнна диктатура*, «Юнак», 1942, липень, с. 3, <https://avr.org.ua/viewDoc/2269> («диктатура» надруковано помилово замість «доктрина»); С. Петрів, *За Державу!*, «До зброї» 1943, ч. 3 (вересень), с. 1, <https://avr.org.ua/viewDoc/16992>.

⁴² *Нюрнберзький процес: Сборник материалов*, т. 3, А. Я. Сухарев (отв. ред.) і др., Москва 1989, с. 160–161.

⁴³ М. Посівнич, *Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках*, с. 239–268; І. Патриляк, *«Встань і борись, слухай і вір...»: Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр.*, Львів 2012, с. 32–45.

Тепер головні зусилля спрямовувалися на боротьбу проти СРСР. У 1940 р. ОУН розкололася на дві організації під проводом відповідно Андрія Мельника і Степана Бандери, кожна з яких відтак розробляла власну політичну стратегію, зокрема й щодо польського питання. На думку В. В'ятровича, зовнішня політика бандерівців у цей час «передбачала співпрацю з поляками як найближчим сусідом і також поневоленим народом»⁴⁴. Однак Маніфест Проводу ОУН з грудня 1940 р., на який посилається історик, не дає жодних підстав для такого висновку, адже в ньому йдеться про союз із «поневоленими Москвою» народами, до яких поляків не зараховували⁴⁵. Офіційне ставлення ОУН (бандерівців) до польських політичних сил визначив її Другий Великий збір у квітні 1941 р.: «ОУН поборює акцію тих польських угруповань, що змагають до відновлення польської окупації українських земель. Ліквідація протиукраїнських акцій з боку поляків є передумовою унормування взаємин між українською й польською націями»⁴⁶.

Значно радикальнішими були директивні документи, не призначені для публікації. Інструкція Проводу ОУН «Боротьба й діяльність ОУН під час війни» (травень 1941 р.) зараховувала поляків разом з росіянами і євреями до ворожих українцям меншин. Щодо них інструкція передбачала:

Винищування в боротьбі, зокрема тих, що боронитимуть режиму: переселяювання в їх землі, винищувати головню інтелігенцію, якої не вільно допускати до ніяких урядів, і взагалі унеможливуємо продукування інтелігенції, себто доступ до шкіл і т. д. Наприклад, так званих польських селян треба асимілювати, усвідомлюючи з місця їм [...], що вони українці, тільки латинського обряду, насильно асимільовані. Проводирів нищити⁴⁷.

Про стратегію мельниківців щодо Польщі і поляків відомо менше. Леонід Зашкільняк припускає, що «ОУН(м) взагалі відмовляла Польщі в існуванні як окремої держави в гітлерівському “новому європейському порядку”». Про це, на думку історика, свідчить діяльність Українського центрального комітету під проводом Володимира Кубійовича, що перебував під впливом мельниківців і намагався розбудувати підстави української держави на теренах

⁴⁴ В. В'ятрович, *Друга польсько-українська війна*, с. 73.

⁴⁵ *Українське державотворення: Акт 30 червня 1941: 36 документів і матеріалів*, упор. О. Дзюбан, Львів; Київ 2001, с. 3–4.

⁴⁶ *Ibidem*, с. 11.

⁴⁷ *ОУН в 1941 році: Документи*, ч. 1, відп. ред. С. Кульчицький, Київ 2006, с. 104.

Генеральної губернії⁴⁸. Зауважмо, однак, що з діяльності УЦК ніяк не випливало ані заперечення, ані ствердження існування Польщі як окремої держави. Він намагався охопити своїм впливом території Генеральної губернії, які вважав етнічно українськими, і в квітні 1941 р. навіть просив генерал-губернатора Ганса Франка визначити їх кордони та виселити з них поляків і євреїв, а натомість переселити туди українців, які становили етнічні анклав серед польського населення⁴⁹. З цього можна зробити висновок, що мельниківці, які переважали в УЦК, виношували план примусового обміну населенням між землями, які в майбутньому мали ввійти до складу України, та окупованою німцями Польщею. Франк цей план відхилив, зате згодом його реалізували уряди СРСР та Польської Республіки – з тією відмінністю, що території, які УЦК і ОУН вважали українськими (т. зв. Закерзоння), було визнано частиною Польщі.

Перші тижні німецько-радянської війни принесли розчарування бандерівцям, які розраховували на союз із Німеччиною. Відмова нацистів визнати Акт відновлення української держави, проголошений бандерівцями 30 червня 1941 р., розгін Українського державного правління та подальші репресії спонукали окремих діячів ОУН(б) до спроб порозуміння з польським підпіллям восени того ж року, причому обговорення проблеми польсько-українського кордону пропонували відкласти до закінчення війни⁵⁰. Ці спроби, однак, виявилися безрезультатними. Як платформу для дальших переговорів ОУН(б) запропонувала взаємне визнання самостійних держав і відмову поляків від претензій на західноукраїнські землі. II Конференція ОУН(б) у квітні 1942 р. ухвалила спеціальну постанову про ставлення до поляків:

⁴⁸ Л. Зашкільняк, *Польський вектор у політиці українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни*, „Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Історичні науки» 2018, вип. 27, с. 108.

⁴⁹ *Меморандум української національної групи в Генеральній Губернії*, в: В. Кубійович, *Українці в Генеральній Губернії, 1939–1941: історія Українського Центрального Комітету*, Чикаго 1975, с. 547–548.

⁵⁰ І. Ільошин, *Польська проблема в державотворчій діяльності ОУН та спроби українсько-польського порозуміння в 1940–1941 рр.*, „Галичина” 2009, ч. 15–16, с. 119–129. Автор відносить початок таких спроб до 1940 р., однак документ, який він при цьому цитує – «вихідні позиції для розмов з представниками польського визвольного руху» (ibidem, с. 121–122) – належить, судячи зі змісту, до значно пізнішого, повоєнного періоду (пор. В. В'ятрович, *Друга польсько-українська війна...*, с. 262–265). Див. також: О. Ю. Ленартович, *Спроби українсько-польського порозуміння в роки Другої світової війни*, „Гілея: науковий вісник” 2017, вип. 119, с. 93.

Стоїмо за злагодження польсько-українських відносин у сучасний момент міжнародної ситуації й війни на платформі самостійних держав і визнання та панування права українського народу на Західньо-Українських Землях. Одночасно продовжуємо боротьбу проти шовіністичних настроїв поляків та апетитів щодо Західніх Українських Земель, проти антиукраїнських інтриг та спроб поляків опанувати важливі ділянки господарсько-адміністративного апарату Західньо-Українських Земель коштом відсторонення українців⁵¹.

Саме питання про державну приналежність західноукраїнських земель, або східних земель Речі Посполитої, стало головним каменем спотикання на шляху до польсько-українського порозуміння: обидві сторони вважали їх своїми та не бажали йти на поступки. Тому й наступна серія переговорів, які відбувалися з весни до зими 1942 р., не увінчалася успіхом⁵².

Крім ОУН(б), розмови з представниками польського підпілля вели митрополит Андрей Шептицький і Володимир Кубійович, який висловлював не лише власну думку, а й позицію мельниківців, наголошуючи, що ОУН розуміє делікатність ситуації для польської сторони. Кубійович закликав поляків виявити ініціативу в політиці порозуміння і докласти зусиль, аби уникнути збройного протистояння. Проте й ці намагання не дали позитивного результату⁵³.

За цих обставин польсько-українські стосунки на етнічно мішаних територіях поступово загострювалися. Інформаційні матеріали ОУН за 1942 рік рясніють повідомленнями про ворожі дії польського підпілля щодо українців, особливо на північно-західних українських землях (Волинь, Холмщина, Полісся і Підляшшя)⁵⁴. Всупереч позиції Проводу ОУН(б) на чолі з Миколою Лебедем, який вважав передчасним перехід до збройної боротьби, місцеві керівники, особливо на Волині, рвалися до бою, причому не лише з німецькими окупантами, а й з поляками. У 1942 р. крайовий провід ОУН «Північ», кілька разів звертався до Проводу ОУН(б) за дозволом почати боротьбу одночасно проти німців і поляків, але незмінно отримував відмову⁵⁵.

⁵¹ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р.: Збірка документів, [Б. м.] 1955, с. 69–70.

⁵² В. В'ятрович, *Друга польсько-українська війна...*, с. 102–108; О. Ю. Ленартович, *Спроби українсько-польського порозуміння...*, с. 94.

⁵³ О. Ю. Ленартович, *Спроби українсько-польського порозуміння...*, с. 23.

⁵⁴ *Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА*, т. 1, відп. ред. В. В'ятрович, Львів 2011, с. 149–163.

⁵⁵ І. Патриляк, О. Пагіря, *Військова конференція ОУН(Б) 1942 р. і розробка планів зі створення українських збройних сил*, док. 1. *Доповідна записка співробітника органів*

Восени 1942 р. Провід ОУН остаточно дійшов висновку, що Німеччина війну програє, а отже слід готуватися до вирішальної боротьби з Росією, яка спробує знову захопити Україну. Це диктувало потребу створення українських збройних сил, а також необхідність вирішення проблеми національних меншин, які ОУН вважала ворожими.

У жовтні 1942 р. у Львові відбулася перша військова конференція ОУН. Відкриваючи її, урядуючий провідник ОУН Микола Лебідь («Орест») висловив упевненість, що німці програють війну, більшовики знову захоплять усі українські землі, а тому необхідно підготуватися до боротьби з ними. Заслухавши звіти військових референтів, він доручив їм розробити детальні тези, на які спиратиметься в майбутньому військова робота ОУН, і передати йому на затвердження. Для розробки таких тез конференція створила комісію в складі офіцера зі спеціальних доручень при військовому референті Проводу ОУН Івана Климова («Легенди») та військових референтів країв «Захід» і «Північ» Луки Павлишина («Вовка») і Василя Івахова («Сома») ⁵⁶.

Комісія працювала близько двох місяців і на початку грудня представила проект інструкції з організації Українських збройних сил, у якому, серед іншого, вимагалось від крайових військових команд за всяку ціну ліквідувати проблему національних меншин, зокрема й шляхом знищення ворогів українського народу. Автори проекту розділили меншини за ступенем їхньої загрози для українців. Росіян пропонували не чіпати, за винятком активістів, яких належало знищити. Євреї підлягали виселенню з України, але не знищенню, оскільки вони мали великий вплив у Англії та США. Найгостріші заходи проект передбачав щодо поляків:

Поляків усіх виселити, давши їм можливість взяти з собою, що вони хочуть, тому що їх також захищатимуть Англія та Америка. Тих же, які не захочуть виїжджати, – знищувати. Найактивніших ворогів і серед них усіх членів протиукраїнських організацій знищувати в день перед оголошенням мобілізації. На облік їх буде взято заздалегідь районними та повітовими військовими командами. Знищенням займатиметься жандармерія та в окремих випадках «С[лужба] Б[езпеки]». Використовувати для цього бійців армії забороняється ⁵⁷.

державної безпеки СРСР про перебіг першої військової конференції ОУН(Б) у жовтні 1942 року, 23 листопада 1944 р., „З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ” 2008, № 1/2 (30/31), с. 499.

⁵⁶ *Ibidem*, с. 496–500 (переклад із російської О. З.).

⁵⁷ *Поляки і українці між двома тоталітарними системами*, ч. 1, ред. кол.: С. Богунов та ін., Варшава; Київ 2005 (= *Польща та Україна у тридцятих-сорокових*

Як гадають Іван Патриляк і Олександр Пагіря, проєкт комісії трьох ліг в основу рішень другої конференції військових референтів ОУН на початку грудня 1942 р. та військових постанов Третьої конференції ОУН у лютому 1943 р.⁵⁸ Текст цих постанов досі не знайдено, тому невідомо, чи ввійшов до них пункт про виселення поляків, і якщо ввійшов, то в якій редакції. У кожному разі можемо констатувати, що наприкінці 1942 р. в керівництві ОУН існував намір повного виселення і часткового знищення поляків, зафіксований, як мінімум, у проєкті інструкції зі створення Українських збройних сил.

Коментуючи цей документ, В. В'ятрович наголошує, що «виселення поляків бачилося не як широкий збройний конфлікт, а як операція з метою ліквідації можливих загроз для розгортання визвольного руху». Разом з тим він відзначає неадекватність проєкту реальній політичній ситуації, «адже важко було розраховувати, що такі дії українських націоналістів не викличуть спротиву в поляків», а «українське підпілля, яке на той момент лише почало розгортання збройних відділів, фактично було неспроможне реалізувати згадану операцію»⁵⁹.

Слід, однак, брати до уваги, що автори проєкту планували провести депортацію поляків одночасно із загальною мобілізацією, яка мала початися в умовах розпаду Німеччини і СРСР. Схоже, що, на відміну від Лебеда, який правильно прогнозував захоплення більшовиками всіх українських земель, Климів, Павлишин та Івахів уявляли собі кінець Другої світової війни за зразком Першої: Німеччина капітулює на заході й виводить війська з України, залишаючи боротьбу з більшовиками українцям. Тому в проєкті не було ані слова про боротьбу з Німеччиною, натомість передбачалося створення головного фронту проти Росії та другорядних проти Польщі й, можливо, Румунії, Угорщини і Чехословаччини. Для цього лише в Галичині та на Волині розраховували мобілізувати не менш як 500 тис. війська. За таких обставин виселення поляків мало б характер суто поліційної операції, а їхній спротив розраховували легко придушити силами жандармерії та Служби безпеки⁶⁰.

роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб, т. 4), с. 208; І. Патриляк, О. Пагіря, *Військова конференція ОУН(Б) 1942 р. і розробка планів зі створення українських збройних сил*, док. 2. *Проєкт інструкції розбудови української армії [початок грудня 1942 р.]*, с. 507–508.

⁵⁸ І. Патриляк, О. Пагіря, *Військова конференція ОУН(Б)...*, с. 495; І. Патриляк, *„Встань і борись...»*, с. 190.

⁵⁹ В. В'ятрович, *Друга польсько-українська війна...*, с. 112–113.

⁶⁰ І. Патриляк, О. Пагіря, *Військова конференція ОУН(Б)...*, док. 2, с. 500–511.

Однак прогнози авторів проекту щодо дальшого розвитку війни виявилися утопічними. Це, мабуть, розумів Дмитро Клячківський, який не став чекати остаточної поразки Німеччини й оголошення загальної мобілізації, а приступив до створення повстанської армії і негайного проведення її силами антипольської акції із залученням українських селян. Чи спирався він при цьому на «план Колодзінського», як вважає І. Мотика? На це немає надійних доказів, але в кожному разі Клячківський керувався тією ж логікою, що й Колодзінський: з огляду на важливість західноукраїнських земель як головної бази національної революції їх слід за всяку ціну очистити від ворожого польського елемента, позбавивши Польщу можливості претендувати на ці землі.

Отже, підсумуймо. У 1930-х рр. серед членів ОУН у рамках спільної політичної стратегії існували різні проекти вирішення «польського питання» в ході майбутньої національної революції: від примусової репатріації колоністів, переселених на Волинь і в Галичину в 1920–1930-х рр., до «остаточного вирішення» цього питання шляхом винищення частини польського населення і вигнання решти на етнічні польські землі. Разом з тим немає підстав уважати, що остання концепція, яку пропонував, зокрема, М. Колодзінський, набула статусу офіційної доктрини ОУН. Ми можемо обґрунтовано припускати лише те, що серед активу ОУН існувала група, яка дотримувалася радикальних поглядів як на вирішення «польського питання», так і на інші питання стратегії й тактики націоналістичного руху.

Ця група спершу не мала вирішального впливу на прийняття рішень. Домінувала менш радикальна стратегічна лінія щодо «польського питання», яку пропонував М. Сціборський. Однак після вибуху Другої світової війни низка подій призвела до посилення радикального крила ОУН – серед них розкол на мельниківців і бандерівців, провал орієнтації на Німеччину і нацистський терор в Україні, активізація польського підпілля і невдача переговорів з ним, зростання взаємного насильства між українцями й поляками, загроза повернення більшовиків в Україну і нарешті перехід ОУН(б) до створення власних повстанських загонів.

Незважаючи на розкол, спостерігаємо певну тяглість у ставленні до Польщі і поляків між єдиною ОУН до 1940 р. та пізнішими організаціями бандерівців та мельниківців. Спільним для всіх трьох було прагнення звільнити західноукраїнські землі від польської влади (згодом – не допустити її відновлення) та позбутися

всього чи бодай частини польського населення цих земель. Однак саме бандерівці врешті-решт вдалися до радикальних методів вирішення «польського питання». Поворотним пунктом стала пропозиція групи військових діячів ОУН(б) наприкінці 1942 р. щодо примусового виселення поляків у процесі майбутньої загальної мобілізації. На початку 1943 р. концепція силового «очищення терену» від польського населення остаточно взяла гору у волинському проводі ОУН(б).

BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. 11250, 2347.
- Arhiv OUN u Kiïvi, f. 1 (Organizaciâ ukraïns'kih nacionalistiv), op. 1, spr. 66; op. 2, spr. 466.
- Central'nij deržavnij arhiv viših organiv vladi ta upravlinnâ Ukraïni, m. Kiïv, f. 3833 (Kraêvij provid (Kerivnictvo) Organizacii ukraïns'kih nacionalistiv), op. 3, spr. 1, ark. 78.
- Deržavnij arhiv L'vivs'koï oblasti, f. 121 (L'vivs'ka voêvods'ka komanda deržavnoï policii), op. 3, spr. 630.
- Elektronnij arhiv ukraïns'kogo vizvol'nogo ruhu, <https://avr.org.ua/viewDoc/3006>.
- Bohunow S., Z. Gajowniczek, B. Gronek, P. Kułakowski, P. Mierecki, W. Prystajko, O. Pszennikow i in., red., *Polacy i Ukraińcy pomiędzy dwoma systemami totalitarnymi 1942–1945*, cz. 1, Warszawa – Kijów 2005 (= *Polska i Ukraina w latach trzydziestych–czterdziestych XX wieku Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych*, t. 4).
- Bruder F., „*Den Ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!*”: *Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN). 1929–1948*, Metropol, Berlin 2007.
- Častinnij vistup UVO, „*Surma*” 1930, t. 9, c. 1–2.
- Čerčenko Ū. upor., *Dokumenti i materialy z istorii Organizacii Ukraïns'kih Nacionalistiv*, t. 2, č. 1, Vidavnictvo im. Oleni Teligi, Kiïv 2010.
- Čerčenko Ū., *Peredmovna, v: Dokumenty i materialy z istorii Organizacii Ukraïns'kih Nacionalistiv*, t. 2, č. 1, upor. Ūrij Čerčenko, Vidavnictvo im. Oleni Teligi, Kiïv 2010.
- Dzūban O. upor., *Ukraïns'ke deržavotvorennâ: Akt 30 červnâ 1941: Zb. dokumentiv i materialiv*, Literaturna agenciâ «Piramida», L'viv; Kiïv 2001.
- Gajvas Â., *Volâ cini ne maê*, Sribna surma, Toronto 1971.
- Îl'ušin Ī. Ī., *Bojovi dii OUN i UPA na antipol's'komu fronti, v: Organizaciâ ukraïns'kih nacionalistiv i Ukraïns'ka povstans'ka armia: istorični*

- narisi, vidp. red. S. V. Kul'čic'kij, Naukova dumka, Kiïv 2005, c. 222–302.
- Il'ûšin Ī., *Pol's'ka problema v deržavotvorčij diâl'nosti OUN ta sprobi ukraïns'ko-pol's'kogo porozuminnâ v 1940–1941 rr.*, „Galičina” 2009, t. 15–16, c. 119–129.
- Kniš Z., *Duh, šo tilo rve do boû... (Ûliân Golovins'kij, Krajovij Komandant U. V. O.)*, Vinnipeg' 1951.
- Kolodzins'kij M., *Nacionalistične povstannâ: Rozdil iz pracì «Voënna doktrina ukraïns'kih nacionalistiv»*, „Ukraïna moderna” 2013, t. 20, c. 257–295.
- Kolodzins'kij M., *Ukraïns'ka voënna doktrina*, Toronto 1957.
- Kolodzins'kij M., *Voënna doktrina ukraïns'kih nacionalistiv*, Osnova-Print, Kiïv 2019.
- Krimins'kij V., *Analiz svitogladu radikal'nogo krila členiv OUN čerez prizmu «voënnoï doktrini» Mihajla Kolodzins'kogo*, „Vijs'kovo-istoričnij meridian” 2019, t. 1 (23), c. 51–61, https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/23.05.2019/pdf/VIM_23_2019-51-61.pdf.
- Kubijovič V., *Ukraïnci v General'nij Gubernii, 1939–1941: istoriâ Ukraïns'kogo Central'nogo Komitetu*, Vidavnictvo Mikoli Denisûka, Čikag'o 1975.
- Kul'čic'kij S. vidp. red., *OUN v 1941 rocì: Dokumenti*, č. 1, Īnstitut istorii Ukraïni NAN Ukraïni, Kiïv 2006.
- Kulińska L., *Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2009.
- Lenartovič O. Ū., *Sprobi ukraïns'ko-pol's'kogo porozuminnâ v roki Drugoï svitovoï vijni*, „Gileâ: naukovij visnik” 2017, t. 119, c. 92–96.
- Mirčuk P., *Naris istorii OUN, 1920–1939 roki*, vid. 3-tê, Kiïv 2007.
- Miszko P., K. Matkowski, *Zbrodnie ludobójstwa popełnione przez nacjonalistów ukraińskich w Małopolsce Wschodniej w latach 1939–1945 na osobach narodowości polskiej – w świetle śledztw OKŚZpNP we Wrocławiu*, v: *Zbrodnie przeszłości: Opracowania i materiały prokuratorów IPN*, t. 2: *Ludobójstwo*, red. R. Ignatiew, A. Kura, Īnstitut Pamięci Narodowej, Warszawa 2008, c. 34–52.
- Motika G', *Vid volins'koï rìzanini do operacij «Višla»: Pol's'ko-ukraïns'kij konflikt 1943–1947 rr.*, per. z pol. A. Pavlišina, Duh i Litera, Kiïv 2013.
- Motyka G., *Wołyń '43: ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2016.
- Muravs'kij V. upor., *Kong'res Ukraïns'kih Nacionalistiv 1929 r.: dokumenti i materialy*, L'viv 2006.
- OUN v svitli postanov Velikih Zboriv, Konferencij ta inših dokumentiv z borot'bi 1929–1955 r.: Zbirka dokumentiv*. [B. m.,] 1955.

- Patrilák Ľ., O. Pagirá, *Vijs'kova konferenciâ OUN(B) 1942 r. i rozrobka planiv zi stvorennâ ukraïns'kih zbrojnih sil, „Z arhiviv VUČK–GPU–NKVD–KGB”* 2008, t. 1/2 (30/31), c. 484–511.
- Patrilák Ľ., „*Vstan' i boris', sluhaj i vir...*”: *Ukraïns'ke nacionalistične pidpillâ ma povstans'kij ruh 1939–1960 rr.*, Centr doslidžen' vizvol'nogo ruhu, L'viv 2012.
- Permanentna revolûciâ, v: *Ukraïns'kij nacionalizm: Antologiâ*, 2-ge vid., t. 1, upor. V. Rog, Ukraïns'ka vidavniča spilka im. Ūriâ Lipi, Kiïv 2010.
- Poliszczuk W., *Gorzka prawda: Zbrodnicość OUN–UPA (spowiedź Ukraïnca)*, Toronto, Warszawa, Kijów 1995.
- Poliszczuk W., *Źródła zbrodni OUN i UPA*, Toronto 2003.
- Posivnič M., Stavlennâ OUN do Pol'si v mižvoënnij period, „*Ukraïns'kij vizvol'nij ruh*” 2003, t. 2, c. 40–54.
- Posivnič M., *Voënno-politična diâl'nist' OUN u 1929–1939 rokah*, Afiša, L'viv 2010.
- Scibors'kij M., *Zemel'ne pitannâ*, Ukraïns'ka Knigarnâ–Nakladnâ, Pariž 1939.
- Skakun R., „*Pacifičkaciâ*”: *pol's'ki represii 1930 roku v Galicini*, Vidavnictvo Ukraïns'kogo katolic'kogo universitetu, L'viv 2012.
- Sprawozdanie stenograficzne z 42 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 31 stycznia 1929 r.*, Warszawa 1929.
- Suhare, A. Â., *Nürnbergskij process: Sbornik materialov*, t. 3, Ūridičeskaâ literatura, Moskva 1989.
- Švagulák M., *Suspil'no-politična situaciâ u Zahidnij Ukraïni na počatku 30-h rokiv XX st.*, „*Zapiski Naukovogo tovaristva imeni Ševčenko*” 1991, t. 226, c. 111–145.
- Svoboda D., *Jablko z oceli: Zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálního nacionalismu v letech 1920–1939*, Academia, Praha 2021.
- Szawłowski R., *Przedmowa*, v: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobojstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945*, t. 1, Wydawnictwo „von Borowiecky”, Warszawa 2000, c. 11–22.
- V'âtrovič V. vidp. red., *Pol's'ko-ukraïns'ki stosunki v 1942–1947 rokah u dokumentah OUN ta UPA*, t. 1, Centr doslidžen' vizvol'nogo ruhu, L'viv 2011.
- V'âtrovič V., *Pol's'ke pitannâ v ideologii ta programi OUN*, Ukraïns'kij institut nacional'noï pam'âti, https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/ideologia_viatrovych.pdf.
- V'âtrovič V., *Druga pol's'ko-ukraïns'ka vïjna. 1942–1947*, Vidavničij dim „Kiëvo–Mogilâns'ka akademiâ”, Kiïv 2012.
- V'âtrovič V., *Za laštunkami «Volini-43»: Nevidoma pol's'ko-ukraïns'ka vïjna*, Klub simejnogo dozvillâ, Harkiv 2016.

- Visoc'kij R., «Častinnij vistup» i «pacifikaciâ» Galičini v 1930 rocì, v: *idem. Pacifikaciâ Galičini 1930 roku: Dokumenti*, t. 1, Ukraïna Moderna, Vidavnictvo Ukraïns'kogo Katolic'kogo Unìversitetu, L'viv 2019, c. 5–100.
- Wysocki R., *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939: geneza, struktura, program, ideologia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003.
- Zajcev O., *OUN i autoritarno nacjonalistični ruhi mižvoënnoï Êvropi*, „Ukraïns'kij istoričnij žurnal” 2012, nr 1, c. 89–101
- Zajcev O., *Voënna doktrina Mihajla Kolodzins'kogo*, „Ukraïna moderna” 2013, t. 20, c. 245–256.
- Zajcev O., *Ukraïns'kij integral'nij nacjonalizm (1920–1930-ti roki): Narisi intelektual'noï istoriï*, Kritika, Kiïv 2013.
- Zaškil'nâk L., Pol's'kij vektor u političi Ukraïns'kogo nacjonal'no-vizvol'nogo ruhu v roki Drugoï svitovoï vïjni, „*Naukovì zapiski Nacional'nogo unìversitetu „Ostroz'ka akademiâ”*, seriâ „*Īstorični nauki*” 2018, t. 27, c. 104–112.
- Zięba A., *Lobbing dla Ukrainy w Europie międzywojennej: Ukraińskie Biuro Prasowe w Londynie oraz jego konkurenci polityczni (do roku 1932)*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2010.